

Філософія

УДК 37.013:1:34

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19956140>

Формування правової свідомості здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей як напрямку національно-патріотичного виховання: філософський аналіз

Фінін Георгій Іванович,

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри історії, археології та гуманітарних наук

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради, м. Харків, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-7437-2996>

Прийнято: 12.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню практик національно-патріотичного виховання в освітньому просторі з урахуванням сучасних суспільних викликів. Метою розвідки є визначення можливостей формування правової свідомості здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей, зокрема історичних, у відповідності до стратегій національно-патріотичного і громадянського виховання в умовах війни. Методологічна база дослідження ґрунтується на поєднанні філософсько-освітнього аналізу, історико-генетичного підходу, а також методів узагальнення та інтерпретації соціокультурного досвіду, що дозволило розкрити роль історичної пам'яті у формуванні правосвідомості майбутніх фахівців гуманітарної галузі. Встановлено, що використання історичного досвіду України як складової*

освітнього процесу сприяє розвитку критичного мислення та формуванню виваженої світоглядної позиції. Акцентовано увагу на нагальній потребі підготовки політично активного громадянина до участі у майбутніх виборчих процесах після закінчення дії воєнного стану та зупинення військової агресії. Результати дослідження засвідчили, що формування правової свідомості виходить на сьогодні виходить за рамки підготовки здобувача- правника, а є актуальним для всіх гуманітарних спеціальностей, передусім історичних, адже майбутні історики є трансляторами державницьких поглядів та беруть активну участь у національно-патріотичному вихованні. Кожний з учасників освітнього процесу висуває свої вимоги до правової свідомості громадянина. Викладач та заклад освіти мають активно долучати здобувачів через відкриту та приховану тематику навчальних курсів до критичного аналізу історичного минулого з позитивним та негативним досвідом державотворення, динаміки змін суспільних настроїв щодо рівня демократії, наявності авторитарних тенденцій в умовах військової агресії, протистояння ідей, ідеологій та смислів. Доведено, що формування правової свідомості є важливим напрямом національно-патріотичного і громадянського виховання, що забезпечує підготовку соціально відповідальної особистості, здатної до активної участі в суспільно-політичному житті. Дослідження сприяє подальшому розвитку освітніх практик, спрямованих на інтеграцію правових, історичних і ціннісних компонентів, що сприятиме розвитку професійних компетентностей і громадянської активності здобувачів освіти гуманітарного профілю.

Ключові слова: *правова свідомість, правове виховання, національно-патріотичне виховання, гуманітарна освіта, історична пам'ять, громадянська компетентність, громадянська активність, війна, історичний досвід, філософія освіти.*

Formation of legal consciousness of students of humanitarian specialties as a direction of national-patriotic education: philosophical analysis**Heorhii Finin,**

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of History, Archaeology and Humanities Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-7437-2996>

***Abstract.** This article examines the practices of national-patriotic education in the educational context, taking into account contemporary social challenges. The aim of the study is to identify opportunities for fostering legal consciousness among students in the humanities, particularly those majoring in history, in accordance with the strategies of national-patriotic and civic education under wartime conditions. The methodological framework of the study is based on a combination of philosophical and educational analysis, a historical-genetic approach, and methods of generalization and interpretation of sociocultural experience, which made it possible to reveal the role of historical memory in shaping the legal consciousness of future specialists in the humanities. It has been established that the use of Ukraine's historical experience as a component of the educational process contributes to the development of critical thinking and the formation of a balanced worldview. Particular emphasis is placed on the urgent need to prepare politically active citizens for participation in future electoral processes after the end of martial law and the cessation of military aggression. The results of the study demonstrate that the formation of legal consciousness today goes beyond the training of law students and is relevant to all humanities disciplines, especially history, since future historians serve as transmitters of state-building views and actively participate in national-patriotic education. Each participant in the educational process has their*

own expectations regarding the legal consciousness of the citizen. Teachers and educational institutions should actively engage students, through both explicit and implicit course content, in the critical analysis of the historical past, including both positive and negative experiences of state-building, changes in public attitudes toward the level of democracy, the presence of authoritarian tendencies under conditions of military aggression, and the confrontation of ideas, ideologies, and meanings. The study demonstrates that the formation of legal consciousness is an important dimension of national-patriotic and civic education, ensuring the development of a socially responsible individual capable of active participation in socio-political life. The study also contributes to the further development of educational practices aimed at integrating legal, historical, and value-based components, thereby fostering the development of professional competencies and civic engagement among students in the humanities.

Keywords: *legal consciousness, legal socialization, national-patriotic education, humanities education, historical memory, civic competence, civic engagement, war, historical experience, philosophy of education.*

Постановка проблеми. Екзистенційна боротьба українського народу та української держави в умовах воєнної агресії вимагає активізації не тільки військово-оборонного комплексу і політичного керівництва, але й усіх соціальних інститутів і громадянського суспільства. Вища гуманітарна освіта залишається провідним соціальним інститутом з підготовки фахівців для галузей, завданням яких є збереження історичної пам'яті та національно-патріотичне виховання громадян. Формування правової свідомості у даній розвідці розглядатиметься на прикладі здобувачів спеціальності В9 Історія та археологія. Зміни в системі вищої освіти з врахуванням потреби формування правової свідомості обов'язково мають враховувати проблеми, які витікають з особливостей освіти під час воєнного стану. Такий формат освіти в Україні,

однозначно буде тривати ще довгий час, адже питання безпеки буде залежати не тільки від часу завершення війни, але від стану відбудови закладів освіти та тривалого процесу розмінування.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема визначення поняття «правова свідомість» та його змістовного наповнення тривалий час є актуальною у дослідженнях великої кількості науковців. Правосвідомість тривалий час розглядається виключно всередині системи права, наразі вона поступово переміщується з другорядних правових феноменів до відносно самостійного елемента правової реальності [1, с. 5]. Теоретичні засади вирішення проблеми викладено у роботах О. Волошенюка, Е. Скиби, О. Ратушної, І. Ящук, Н. Казакової, Г. Попадинець. Правова свідомість у даних авторів пов'язується з підготовкою юристів, які, з огляду на їхню майбутню професію, матимуть вплив на формування правосвідомості громадян. Так, О. Ратушна пропонує під час навчання студентів-правників проводити практичні зустрічі з юристами-практиками, які б висвітлювали актуальні проблеми правореалізації та правонаступництва [4, с. 951]. О. Волошенюк звертає увагу на правосвідомість як на структурне явище, один з компонентів якого – публічна складова, дозволяє особі самоактуалізуватися як громадянину держави. Однак, формування цієї складової зустрічає труднощі і національному характері, зокрема, залишки тоталітарного минулого та певна недовіра до владних інституцій [11, с. 77]. Такий погляд цілком підтверджується результатами соціологічних опитувань у публікаціях Національного інституту стратегічних досліджень та Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [21].

Вважаємо, що свідомість виходить за рамки підготовки працівника юридичної та правоохоронної галузі її елементи прослідковуються у спробах осмислити систему національно-патріотичного виховання в роботах Г. Фініна, практичного використання історичної спадщини у роботах О. Борисової,

Е. Хряпіна, практичної підготовки здобувачів до педагогічної роботи в роботі Л. Петриченко. Правова свідомість є багатоаспектним поняттям, зокрема, передбачає готовність громадянина до активної політичної діяльності. Так, гостро стоїть питання повноправного входження до Європейського Союзу. Низка науковців цілком слушно вважає, що цей процес буде довготривалим та потребуватиме докорінного осмислення принципів побудови партнерських міждержавних відносин та стійкого розвитку демократії, адже в самому ЄС відсутня однастайна думка щодо моделей євроінтеграції нових країн [22, 24, 25]. З огляду на вищезазначене, можна зазначити, що малодослідженими залишаються питання формування правової свідомості (та політичної свідомості як похідної від неї) у здобувачів гуманітарних спеціальностей, передусім історичних.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення можливостей формування правової свідомості здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей, зокрема історичних, у відповідності до стратегій національно-патріотичного і громадянського виховання в умовах війни. У межах розвідки передбачається уточнити філософські засади національно-патріотичного виховання з врахуванням правової свідомості; визначити взаємозв'язок між правовою свідомістю та ціннісними орієнтирами студентства; обґрунтувати значення правової свідомості та національно-патріотичного виховання для формування соціальних компетентностей майбутнього фахівця в умовах соціальних та політичних трансформацій сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вибір Україною свого цивілізаційного шляху вимагає адаптації системи гуманітарної освіти до формування правової свідомості, що пов'язано з розвитком правової системи освіти та її гармонізації з європейським законодавством. Система вищої освіти виступає не тільки як система передачі готового знання, а й через самостійну та науково-дослідну роботу готує фахівця, здатного до самостійного критичного мислення та

обробки значного масиву інформації. Освіта є одним з акторів соціалізації особистості, зокрема, правової та політичної. Соціалізація – це складний процес передачі індивіду соціального досвіду та включення його до системи правових та політичних відносин суспільства. Правова соціалізація спрямована на засвоєння правових норм, формування здатності до усвідомленого дотримання норм права, формування соціально відповідального громадянина, залучення його до правових цінностей і культурних надбань суспільства, процеси їх втілення у правовій поведінці, правовій активності [2, с. 495; 3, с. 419]. Погодимось з думкою, що у процесі навчання формуються погляди та уявлення на про різні явища соціально-правової дійсності, основи правосвідомості здобувачів формуються у процесі навчання у ЗВО [3, с. 419].

Правова та політична соціалізація є процесом безперервним та починаються ще у школі на уроках історії, громадянської освіти та основ правознавства. Заклад вищої освіти має продовжити та поглибити правові знання здобувачів. Правова свідомість, на думку О. Ратушної, як різновид суспільної свідомості складається з почуттів, ідей, емоцій, переконань, концептуальних теорій, настанов, що характеризують ставлення особи, суспільних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права [4, с. 950]. Вона пов'язує правову свідомість, передусім, з професійними компетентностями здобувачів-правників, у здобувачів інших спеціальностей варто проводити освітньо-просвітницьку діяльність для формування усесторонньо розвиненої особистості, яка здатна аналізувати державно-правові процеси [4, с. 950–951].

Ставлення до чинного права може проявлятися у здатності фахівця реалізовувати свої право на працю, освіту, соціальний захист, безпечні умови життя і праці, право на гідний рівень життя, розуміння своїх обов'язків як активного члена суспільства та відповідального громадянина України [5, с. 61].

І. Ящук та Н. Казакова додають до професійних якостей курсантів системи МВС: патріотизм, вірність присязі і професійному обов'язку, ціннісне ставлення до держави, готовність стати на захист її інтересів, територіальної цілісності і суверенітету; політична і правова грамотність; повага до законів держави; розуміння цінності інститутів громадянського суспільства; дотримання прав людини і прагнення до їхнього захисту; розуміння значущості та готовність до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Батьківщини; інтерес до політичного життя країни; осмислене і критичне ставлення до подій, явищ, персоналій, переломних періодів і кризових моментів держави та вміння інтерпретувати соціальні, економічні й політичні процеси у країні; готовність до активної участі у розв'язанні соціальних і професійних проблем, до громадянської консолідації з усіма соціальними суб'єктами, зацікавленими у по-дальшому розвитку держави; негативне ставлення до порушників закону і прояву ними негативних явищ у житті суспільства [6, с. 69]. Такі якості ми вважаємо універсальними для здобувачів всіх гуманітарних спеціальностей.

Е. Скиба звертає увагу на те, що значну роль у вихованні поваги до прав і свобод людини, особистої відповідальності як громадянина грає соціально-виховна функція філософії права [7, с. 69]. Погодимось з таким визначенням та думкою О. Ратушної, проте відмітимо, що правова свідомість формується не тільки у здобувачів-правників, які вивчають філософію права як профільний освітній компонент.

Свій внесок роблять комплекс освітніх компонентів і для здобувачів-істориків: загальний курс філософії, історія та археологія України, різні аспекти та хронологічні періоди всесвітньої історії, охорона історико-культурної спадщини тощо. Майбутні фахівці, які успішно завершили виконання історичної освітньо-професійної програми, мають глибоку спеціальну підготовку в галузі історії, археології, мають компетентності для

роботи в музейних, архівних, пам'яткоохоронних, освітніх, державних установах, громадських організаціях, є ініціативними фахівцями, здатними генерувати нових ідеї та знання на базі сучасних досягнень науки, готових до безперервного та актуального навчання [8, с. 3571]. Доповнимо, що система освіти та правова свідомість мають формувати навички та знання, необхідних для правильної поведінки у разі виникнення загроз і криз [9, с. 17].

Правова свідомість здобувача гуманітарної (історичної) спеціальності може формуватися як через явну, формальну сторону освітнього процесу (тематичне наповнення навчального плану вивченню поточного законодавства, зокрема спеціально орієнтованого (трудове, освітнє, адміністративне, конституційне право, законодавство у галузі академічної доброчесності, охорони історико-культурної спадщини та проведенні археологічних досліджень тощо)), так і через так званий «прихований курикулум». «Прихований курикулум» («прихований навчальний план») відрізняється від явного неусвідомленим змістом знання, яке передається здобувачам, тобто інформація передається невербально, тобто прихований у структурі самого навчального курсу [10, с. 89].

Відповідно до такого підходу, тематичний план освітнього компонента може включати теми з проблем державотворення, розвитку громадянського суспільства на різних історичних етапах з врахуванням позитивного та негативного досвіду. Такий план дозволяє вирішити декілька проблем: навчитися аналізувати співвідношення добробуту та розвитку громадянського суспільства з рівнем правової та політичної свідомості громадян; враховувати історичний досвід в практичній діяльності на посадах, зокрема, в органах державної влади та місцевого самоврядування; навчитися активно діяти як громадянин України, особливо в період соціально-економічних, національних та політичних трансформацій. Правова свідомість тут може доповнюватися такою своєрідною складовою, як громадянськість – «сукупність високо

розвинутих якостей суб'єкта, що передбачає, зокрема, почуття патріотизму, причетності до історичної долі свого народу, усвідомлення себе як повноправного громадянина своєї країни» [11, с. 72].

Використання історичного досвіду може передбачати вивчення біографістики в моменти національного піднесення. Згідно з думкою О. Волошенюка, першим національно-патріотичним піднесенням були часи Речі Посполитої, «коли відбувається поєднання елементів національного пробудження з розвитком громадсько-політичних цінностей на основі сарматської ідеології, яка більшою мірою вплинула на формування свідомості української шляхти» [11, с. 75].

Активізація національного життя України в наступні періоди можна пов'язувати з діяльністю інтелігенції, яка пройшла тривалий шлях становлення та замінила шляхту як найбільш освічену верству населення. Помітну роль національна інтелігенція зіграла в історії національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Одним з аспектів діяльності можна назвати успішні спроби створити національну систему освіти з обов'язковим вивченням історії, української мови та літератури, педагогіки [12–13]. Проте, у наступні роки, у зв'язку з програшом національно-визвольних змагань під впливом зовнішньої агресії, на тривалий час їхня спадщина була забута [12–13]. Вивчення такого досвіду сприятиме глибшому розумінню себе як частини народу, та збереженню історичної пам'яті, коли здобувач не тільки знайомляться з фактами історії, але й можуть прослідкувати важку і трагічну історію національного державотворення [14, с. 44–45]. Уведення таких прикладів, зокрема героїчних, стає аксіомою навчального процесу.

Навчальні курси також мають містити матеріал, спрямований на протидію російській агресії, насаджуванню ворожої ідеології у державній, геополітичній, геостратегічній, освітній та культурній сферах [15, с. 8]. Для здобувачів гуманітарних спеціальностей також обов'язковим є

дотримання вимог академічної доброчесності, відповідно до нового Закону України [16]. Здобувачі-історики, як майбутні фахівці, які мають за свій обов'язок зберігати та примножувати історичну пам'ять, мають бути вільними від впливу історичних фальсифікацій та міфотворчості. Повномасштабна війна продовжує доповнюватися інструментами гібридної війни. Гібридна війна «переводить питання у вимір смислів та їхнього конструювання. В умовах гібридної війни перемога переміщується зі сфери мілітарних бойових дій, що відбуваються у фізичній реальності, до когнітивного (ментального) виміру, а полем боротьби за перемогу стає боротьба за домінування смислів та інтерпретацій» [17, с. 66]. Історики формують «фронт боїв “за правдиву історію”» [Докладніше: 18, с. 59].

Гуманітарна освіта сьогодні знову стикається з викликами у формуванні правової та політичної свідомості у зв'язку з дією правових умов воєнного стану. Одним з таких викликів є необхідність підготовки здобувача до участі у політичному процесі через вибори. Законодавство України сьогодні прямо забороняє проводити вибори Президента України, вибори до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, проведення всеукраїнських та місцевих референдумів через неможливість забезпечення безпеки та рівної участі всіх громадян [19–20].

Однак, зміст освітніх компонентів уже сьогодні має готувати активного та відповідального громадянина. Проблемним залишається середній відсоток підтримки демократії в Україні. Згідно із соціологічними дослідженнями 2024 р. демократію підтримують 61,2% опитаних, ще 73,9% висловилися за перевагу авторитарного уряду над демократичним за певних обставин, хоча підтримка демократичного вибору залишається важливою для великої частини українців [21, с. 14–16]. Соціологічні опитування також засвідчують, що переважна більшість українців в усіх регіонах підтримують прагнення отримати членство в ЄС та НАТО [21, с. 17]. При цьому система освіти має

підготувати суспільство до того, що у питанні розширення Європейського Союзу немає єдності серед його членів. Історія євроінтеграції засвідчує існування кількох моделей розширення та розвитку: «Європа ядра», «гнучка Європа», «Європа концентричних кіл» тощо. Окрім цього, всередині ЄС існує протистояння між його провідними країнами з питаннями економічного та політичного лідерства, зокрема, між Францією та Німеччиною [22, с. 106–109].

Відмітимо, що під час вивчення цієї теми формувальний потенціал щодо правової свідомості має міждисциплінарний підхід, адже можуть бути залучені філософські, політичні, правові ідеї з євроінтеграції протягом різних історичних періодів, історії захисту та обмеження політичних і громадянських прав у суспільних інтересах, особливо це має місце під час військових конфліктів [23, с. 625–626; 24; 25, р. 78–82]. Українське суспільство має бути готове до тривалого процесу входження України до ЄС, переформатування системи законодавства та переосмислення цінностей, зокрема щодо активності громадянського суспільства. Дослідники відмічають, що у суспільстві продовжують існувати традиційні ціннісні установки: патерналізм, примат особистою свободи над колективною необхідністю, суперечливе поєднання свободи від зобов'язань і очікування державної опіки, що є рудиментом підданського типу політичної культури, який з великими труднощами трансформується у відповідальну позицію учасницького типу [26, с. 89–90]. До цього також можна додати, як відзначають О. Данильян та О. Дзьобань, актуалізацію потреби у створенні гнучкої універсальної системи національної безпеки, адже міжнародні інститути, що існують, які покликані вирішувати це завдання, на практиці виявилися абсолютно неспроможними на це [27, с. 97].

Висновки. Таким чином, формування правової свідомості здобувачів гуманітарних спеціальностей відіграє одну з провідних ролей у формуванні громадянина та патріота держави. Встановлено, що правова культура та правова свідомість виходять далеко за рамки юридичної освіти та потребує

запровадження відповідної тематики у навчальні плани здобувачів історичних спеціальностей. Обґрунтовано, що правова свідомість як професійна компетентність формується через вивчення законодавства загального спрямування та спеціально орієнтованого на професійну діяльність; впровадження до навчального плану тем з позитивним та негативним досвідом державотворення; біографістики; практичного аналізу політичної ситуації в Україні, Європі та світі загалом, адже її динаміка не дозволяє обмежуватися тільки минулим. Доведено, що формування правової свідомості є важливим напрямом національно-патріотичного і громадянського виховання, що забезпечує підготовку соціально відповідальної особистості, здатної активної участі в суспільно-політичному житті. Такий підхід створює теоретичні основи для розвитку міждисциплінарного зв'язку між освітніми компонентами навчального плану історичної спеціальності та практичного застосування набутих компетентностей у професійній діяльності.

Подальшого вивчення потребує визначення критеріїв рівня сформованості правової свідомості та їх подальшого використання в оцінці якості національно-патріотичного виховання здобувачів. Дослідження сприяє подальшому розвитку освітніх практик, спрямованих на інтеграцію правових, історичних і ціннісних компонентів, що сприятиме розвитку професійних компетентностей і громадянської активності здобувачів освіти гуманітарного профілю.

Список використаних джерел та літератури

1. Гринюк Р. Ф., Гуцуляк О. І. Правосвідомість як предмет теоретико-правового, соціально-філософського і психологічного аналізу. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 2. С. 4–17. DOI: 10.31558/2786-5835.2023.1.2.1.

2. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2016. № 850. С. 422–427.
3. Литовченко Т. О. Правосвідомість як основа розвитку особистості студента. *Пріоритети інноваційного розвитку АПВ України: досвід, можливості, технології* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 2012. С. 418–422.
4. Ратушна О. М. Особливості формування правосвідомості студентів закладів вищої освіти: реалії сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. С. 949–952. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.06.159.
5. Петриченко Л. О. Формування правової культури студентства у закладах вищої освіти як основа духовної безпеки молоді в сучасному світі. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. 2020. Вип. 90. С. 59–66. DOI: 10.32999/ksu2413-1865/2020-90-10.
6. Ящук І. Методологічні підходи до організації національно-патріотичного виховання курсантів ЗВО системи МВС і формування у них патріотизму як комплексної особистості і базової професійної якості. *Молодь і ринок.* 2023. № 8. С. 67–72. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.289413.
7. Скиба Е. Роль філософії права в формуванні свідомості суспільства сучасної формації. *Грані.* 2020. Т. 23, № 5. С. 64–76. DOI: 10.15421/172054.
8. Галушко Н. А., Хряпін Е. О., Руднік Д. Г., Бакуменко Т. К. Перші кроки та перспективи здобувачів вищої освіти історичної підготовки Академії. *Вісник науки та освіти.* 2025. № 11(41). С. 3567–3581. DOI: 10.52058/2786-6165-2025-11(41)-3567-3581.
9. Парчевський Р., Сігнар Е., Слусакович С., Комарь І. Військова підготовка молоді в системі освіти. *Вісник Черкаського національного*

університету імені Богдана Хмельницького. 2025. Вип. 4. С. 17–22. DOI: 10.31651/2524-2660-2025-4-17-22.

10. Фінін Г. І. Специфіка розробки курикулуму в сучасній освіті та інноваційний потенціал курикулярних пропозицій. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Філософія*. 2019. № 1(40). С. 86–95. DOI: 10.21564/2075-7190.40.15577.

11. Волошенюк О. В. Публічна складова правосвідомості. *Форум права*. 2025. № 81(1). С. 70–82. DOI: 10.5281/zenodo.13923183.

12. Хряпін Е. О., Руднік Д. Г., Галушко Н. А., Олянич В. В. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність викладачів протягом історії Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (на прикладі блоку з всесвітньої історії). *Вісник науки та освіти*. 2026. № 2(44). С. 3650–3669. DOI: 10.52058/2786-6165-2026-2(44)-3650-3669.

13. Хряпін Е. О., Руднік Д. Г. До питання організації діяльності Харківських трирічних педагогічних курсів імені Г. Сковороди та Харківського педагогічного технікуму у 1920-х рр. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 2(8). С. 724–737. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-2(8)-724-737.

14. Фінін Г. І., Руднік Д. Г., Хряпін Е. О. Історична пам'ять як складова змісту вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 2(356). С. 42–51. DOI: 10.12958/2227-2844-2023-2(356)-42-51.

15. Фінін Г. І. Національно-патріотичне виховання як чинник формування історичної свідомості та громадянської компетентності майбутніх фахівців цифрового сектору. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 13. DOI: 10.5281/zenodo.17707206. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/282/274> (дата звернення: 24.02.2026).

16. Про академічну доброчесність : Закон України від 06.09.2024 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text> (дата звернення: 24.02.2026).
17. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
18. Калакура Я. Українські історики в інформаційному просторі на тлі війни: методологія комунікації. *Український інформаційний простір*. 2024. № 1(3). С. 51–72. DOI: 10.31866/2616-7948.1(13).2024.300819.
19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.02.2026).
20. Про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів) в Україні в умовах збройної агресії російської федерації : Постанова Верховної Ради України від 14.12.2024 № 4621-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4621-20#Text> (дата звернення: 24.02.2026).
21. Суспільство, трансформоване війною : аналітична доповідь / авт. кол.: Потапенко В. та ін. ; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2025. 79 с. DOI: 10.53679/NISS-analytrep.2025.07.
22. Борисова О. В., Руднік Д. Г. Теоретичні засади та моделі європейської інтеграції. *Грані*. 2024. № 27(5). С. 105–112. DOI: 10.15421/172498.
23. Борисова О. В., Галушко Н. А., Руднік Д. Г., Хряпін Е. О. Досвід викладання освітніх компонентів блоку «Всесвітня історія» у ЗВО в умовах сьогодення (на прикладі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради). *Актуальні питання в*

сучасній науці. 2025. № 12. С. 620–638. DOI: 10.52058/2786-6300-2025-12(42)-620-638.

24. Борисова О. В. Європейський досвід інтеграції та участі у розв'язанні збройних конфліктів : навч. посіб. для здобувачів ЗВО. Харків, 2024. 200 с.

25. Danilyan O., Dzeban O., Kalynovskyi Y. The rule of law in Ukraine in the context of European integration and post-war development. *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*. 2026. Vol. 18, no. 1. P. 76–101.

26. Україна у боротьбі: війна та перетворення суспільства : монографія / за ред. Ю. О. Ніколайця. Київ : ІПіЕнД НАН України, 2025. 208 с. DOI: 10.53317/978-617-14-0505-9.

27. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Дискурс агресивності й насильства в історико-філософській традиції Нового часу. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2025. № 3(66). С. 8–25. DOI: 10.21564/2663-5704.66.337872.